

rømmer, at han har forbigået bedriftsarkiverne, ja, så står man helt uforstående, for de indeholder dog sikkert mange oplysninger om emnet. Hvis de da ellers er bevaret.

Det bedste, som anføres til forsvar for arbejdererindringerne er nok, at de i givet fald kan korrigere samtidige kilder eller hindre misforståelse af dem. Herpå giver Edv. Bull eksempler. Det er selvfølgelig beroligende, at erindringerens oplysninger om boligerne stemmer med den samtidige statistiks; men her giver erindringerne også et forholdsvis stort antal udtalelser.

Foreløbig må resultatet være, at erindringerne må bruges af historikere med yderste forsigtighed.

Georg Nørregård.

Erik Amburger: Die Familie Marselis. Studien zur russischen Wirtschaftsgeschichte (Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen, Reihe I. Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens herausgegeben vom Institut für kontinentale Agrar- und Wirtschaftsforschung der Justus Liebig-Universität Giessen, Band 4). Giessen, 1957. 224 Sider. + 2 kortbilag.

»Hvis han for at gavne sin handel måtte sejle gennem helvede, vilde han gøre det selv med risikoen for at svide sine sejl derved«. Apokryft eller ej, falder dette let svovlduftende motto, der forbindes med flere af det 17. århundredes mest pågående Hollandske købmandsskikkelser og bl. a. netop er brugt i en sammenhæng, hvor medlemmer af slægten Marselis er impliceret, uvilkårlig i tankerne, når man betragter dette handelsdynastis kometagtige bane i årtierne omkring det 17. århundredes midte og søger at forstå, hvilken hensynsløs udfoldelse af målbevidst energi og forretningsduelighed, der ligger bag denne opstigning. Ved århundredets begyndelse var dets grundlægger, Gabriel d. æ., en ung Nederlandsk købmand, der som adskillige andre fra de Spanske Nederlande bortdragne protestanter fandt vej til Elbområdet og bosatte sig i Hamborg, hvor han i de første år ingenlunde synes at have indtaget nogen fremtrædende stilling i den Nederlandske koloni, til hvis reformerte del han hørte. Ved sin død i 1643 kunde han til sine børn og til svigersønnen Albert Baltser Berns videregive et af Nordeuropas største handelshuse, til hvis opbygning og udvidelse disse da allerede i en række år selv havde medvirket. Dets direkte virkeområde omfattede da det meste af Europa fra Middelhavet i syd og den Iberiske halvø

i vest, over Amsterdam og Hamborg som hovedsæder for den forretningsmæssige ledelse, til Danmark og Norge, i hvis erhvervsliv og statsfinanser det i de følgende to-tre årtier skulde komme til at spille en fremtrædende rolle, og til Rusland, hvortil det brugte både Østersøen og Hvidehavet som indfaldsveje i sit fremstød mod det centrale Moskva-område, hvor det ved sine industrianlæg kom til at optræde som en nyskabende og udviklende faktor i tsarrigets økonomiske struktur. De næste to årtier så kulminationen af dets økonomiske magt og af dennes politiske virkninger. Anden generationen spillede gennem sine fast etablerede støttepunkter fra Amsterdam til Moskva en ofte betydelig rolle i Danmark-Norges og Ruslands stats- og erhvervsliv i denne periode af ydre og indre brydninger, der for begge disse statsdannelser medførte eller var optakten til skelsættende samfundsændringer. Nedgangen kan nok spores allerede i 1660'erne, og med denne generations bortgang omkring 1670 sætter opløsningen ind med endnu hastigere tempo, end fremgangen havde haft.

Det ligger nær at drage en sammenligning med den utvivlsomt berømt parallel i tidens mest dynamiske nordlige magt, den Nederlandske-Svenske Louis de Geer, hvis navn rummer klangen af hele den Nederlandske indflydelse på Sveriges udvikling til økonomisk og politisk stormagt i det 17. århundredes Europa. Jævnføringen vil næppe røkke De Geers position, men måske understrege, at dens styrke i høj grad lå i hans interesserens begrænsning og deres koncentration i hans egen kraftfulde personlighed, i modsætning til Marselierne, hvis skæbne fanger opmærksomheden ikke mindst på grund af deres interesserens usædvanlige spændvidde både geografisk og med hensyn til foretagsomhedens mangesidighed, et udslag af familieforetagendets særpræg. Betragtet med blik for dens indflydelses bredde står familien Marselis næppe tilbage for De Geer.

Man kan da med forfatteren af det foreliggende værk undre sig over, at familien Marselis hverken i Danmark, Norge eller Rusland er blevet historisk behandling til del i monografiens form, modsat Louis de Geer i Sverige. Forholdet synes i øvrigt at være ganske tilsvarende i Nederlandske historieskrivning. Forklaringen må sikkert søges i den ovennævnte grundforskel, idet koncentrationen i De Geers vita om nogle få klare hovedtemaer har gjort det til et tiltrækkende og ingenlunde utaknemmeligt emne for en historiker, medens Marseliernes historie derimod består af så mange spredte tråde, som må samles sammen af kildemateriale, der er spredt over mere end det halve Europa og foreligger på en række yderst forskellige sprog, at en fremstil-

ling af den i dens helhed og sammenhæng synes at være en opgave for den dumdrigtige, medens det på den anden side er vanskeligt isoleret at skildre enkelte af dens måske i og for sig klart adskilte sider, idet de kun forstås til bunds som led i den større sammenhæng.

Forfatteren i dette tilfælde har tydeligt nok også måttet kæmpe med denne vanskelighed og har nået et kompromis, hvis karakter fremgår af modsætningen mellem hovedtitlens uindskrænkede omfatten af den hele familie og den forklarende undertitels beskednere løfte om bidrag til dens indsats i Ruslands økonomiske udvikling. Denne dualisme dækker i praxis over, at værkets egentlige fremstilling falder i to dele, hvoraf den sidste og langt største behandler »Die Familie Marselis im Wirtschaftsleben Russlands«, medens den første og kortere giver en fremstilling af »Die Familie Marselis und der dänisch-norwegische Staat«, hvori er medtaget et afsnit om slægtens oprindelse og dens opkomst i Hamborg. Når hertil lægges en ganske kort indledning om Nederlænderne i Nordeuropas erhvervsliv, erkendes dispositionen ganske klart for en fremstilling, der fra den almene baggrundskildring over en gennemgang af familiens skæbne og forretningsvirksomhed i det hele, men med speciel hensyntagen til flertallet af dens medlemmers stadig intimere kontakt med den Dansk-Norske stat, når frem til det, der bliver det centrale og afgørende i forfatterens behandling, nemlig Peter Marselis' og hans forretningsforbindelsers og efterslægts indsats i Russisk økonomisk liv, specielt jernværksindustrien.

Det bliver da først og fremmest på grundlag af dette hovedafsnit, forfatteren har krav på at få sit værk bedømt. Han har her kunnet drage nytte af, at næppe nogen anden side af familiens vidtforgreneede forretninger udgør en så klart afgrænset helhed som denne. Selv om Peter Marselis' virksomhed som købmand og industrigrundlægger i Rusland, ja også hans diplomatiske hverv for tsaren, i ikke ringe grad udfoldedes i kontakt med familien i Vesteuropa, og denne, navnlig broderen Gabriel, synes at have investeret betydelige kapitaler i hans foretagender, måtte dog allerede den geografiske afstand og isolation og den særprægede samfundsbaggrund give virksomheden i Rusland en mere egenartet karakter end forretningerne i Vesteuropa. Forfatteren synes til belysning af Peter Marselis' forhold i Rusland at have benyttet en ganske omfattende Russisk litteratur, hvorved hans værk får en særlig værdi for de læsere, der ikke selv er i stand til at udnytte denne, men som dog på den anden side heller ikke har mulighed for at kontrollere, hvor udtømmende eller

pålidelig udnyttelsen er. Derimod synes kildestof i Russiske arkiver ikke at være direkte udnyttet af forf., hvilket antagelig let forklares ved de herskende storpolitiske forhold, men hvorved en usikkerhed om materialets fuldstændighed eller tilstrækkelighed på alle områder unægtelig opstår. Selv om også dette afsnit indeholder adskilligt stof med direkte tilknytning til Dansk-Norsk historie, f. ex. om korn- og salpeteropkøb i Rusland for Christian 4, som Peter Marselis var faktor for i Moskva fra 1639 (senere resident, agent og gesandt), om hans virksomhed for hertugen af Gottorp i forbindelse med dennes planer om at etablere en handel på Persien gennem Rusland og om hans diplomatiske hverv ved forhandlingerne om grev Valdemar Christians Russiske ægteskab, er det dog afgjort skildringen af Peter Marselis' indsats i den Russiske metalindustri, der her udgør tyngdepunktet. Med forklaring af den tekniske baggrund og de lokale forudsætninger gives der en udførlig gennemgang af hele det system af jernværker og manufakturer, som Peter Marselis og hans forskellige kompagnoner i den Nederlandske koloni i Moskva i tiden fra 1630'erne til 1670'erne anlagde eller havde interesser i, og linien føres med hans arvtagere videre frem til det 18. århundrede. Skildringen af den bedriftsmæssige organisation, arbejdskraften og det tekniske stade er udførlig og giver med en lang række enkeltoplysninger fra flere inventariseringer i det 17. århundredes anden halvdel et ret godt billede af forholdene i disse henseender. I sammenligning hermed synes skildringen af produktionen, den forretningsmæssige organisation og virksomhedens økonomi væsentlig svagere, utvivlsomt på grund af mangel på fyldigere kildeoplysninger om disse forhold. Derimod gives en fyldig fremstilling af det vekslede samspil og modspil mellem de Russiske myndigheder og Peter Marselis, ikke alene for så vidt angår industriforetagenderne, men også på alle de andre områder, hvor hans interesser udfoldede sig, f. ex. udførselen til Vesteuropa af de delvis monopoliserede Russiske exportvarer så som korn, tjære og tran, postvæsenet i Rusland, tilrettelæggelsen af den Russiske handelspolitik og hans indsats i forbindelse med genopbygningen af det brandhærgede Archangelsk 1667 ff. Ud af alle de brogede enkeltheder tegner sig billedet af Peter Marselis som den rastløst virkende entreprenørtype, der kastede sig over alle lovende opgaver fra leverancer af krigsmateriel og udrustning af krigsstyrker til deltagelse i falskmøntneri i stor skala.

Bogens første del om familien i Vesteuropa og om dens forhold til den Dansk-Norske stat må naturligvis efter disposition og omfang i højere grad end den Russiske del få oversigtens karakter. Det forhindrer dog ikke, at der her i større omfang end

i hovedafsnittet synes at være tale om udnyttelse af primært materiale, idet Nederlandsk, Tysk og Dansk arkivstof er inddraget i undersøgelserne, om end langt fra udtømmende. Noget egentlig nyt billede af Gabriel Marselis d. æ., sønnerne Selio, Gabriel d. y., Leonhard og svigersønnen Alb. Baltser Berns får man vel ikke gennem denne skildring, men sammenstillingen af det kendte materiale er særdeles nyttig, og en hel del nye træk meddeles også. Hovedlinierne er de samme som for Peter Marselis' virksomhed i Rusland, nemlig krigsleverancer i forbindelse med jernværksindustri, faktor- og diplomatisk agentvirksomhed i Nederlandene og Hamborg for den Dansk-Norske konge og hertugen af Gottorp, administration af postvæsenet m. m. Forbindelsen begyndte med kejserkrigen, blev af et overordentligt omfang under krigen 1643—45 og nåede kulminationen i krigene 1657—60. Trods alle svindlerier og ublu forlangender var Marseliernes stilling på grund af deres finanskraft og kredit så stærk, at man under de truende udenrigspolitiske forhold stadig måtte holde fast ved dem som uundværlige for staten. Først deres sidste ophøjelse — nobilitering og feudalisering — brød dette skjold og banede vejen for statens tilbagetagelse af en væsentlig del af deres erhvervede rigdom.

Styrken i det foreliggende værk ligger utvivlsomt i stoffylden og mængden af konkrete enkeltoplysninger. Denne er så stor, at det stundom — trods udskillelse af dele deraf til særlige ekurser og genealogiske oversigter — kan synes at gå ud over dispositionens fasthed, ligesom forf. sine steder jonglerer med den kronologiske sammenhæng på en for læseren noget gådefuld måde (ex. s. 84—85). Et af de svageste punkter i fremstillingen er nok den mangelfulde redegørelse for den større sammenhæng i slægtens samlede økonomiske virksomhed. Et videre indblik heri kan utvivlsomt kun vindes ved en analyse på grundlag af et betydelig mere omfattende arbejde med det bevarede arkivalske materiale, end forf. har foretaget. Dette gælder også Marseliernes forhold til Danmark og Norge, hvoraf en fuldstændig undersøgelse stadig savnes. Det foreliggende arbejde må imidlertid retfærdigvis bedømmes som en pløjning på en stor mark, hvoraf hidtil kun enkelte stykker har været dyrket, endda med meget forskellig intensitet og metode. For et fortsat arbejde på de ovennævnte felter vil værket utvivlsomt være til ikke ringe nytte, navnlig ved sin indgående behandling af den i almindelighed sværest tilgængelige del af den samlede Marselis-historie, den Russiske.

Sune Dalgård.